

ЕКОПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ “ГАРМОНІЯ” У СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

УДК 159.922: 504:
37.011.32

Шлімакова Ірина Іванівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри екологічної психології та психічного здоров'я Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів

У статті робиться спроба обґрунтування поняття “гармонія” в еколого-психологічному контексті. Наводяться результати емпіричного дослідження проєкції смислового конструкту “гармонія” у свідомості студентів III курсу педагогічного університету. Подається авторське визначення гармонії, її ознаки, механізми утворення.

Ключові слова: гармонія, гармонізація, категорії гармонії, екологічна психологія, екологічна свідомість.

ЭКОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ФЕНОМЕНА «ГАРМОНИЯ» В СОЗНАНИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье делается попытка обоснования понятия гармония в эколого-психологическом контексте. Приводятся результаты эмпирического исследования проєкции смыслового конструкта “гармония” в сознании студентов III курса педагогического университета. Дано авторское определение гармонии, ее признаки, механизмы образования.

Ключевые слова: гармония, гармонизация, категории гармонии, экологическая психология, экологическое сознание.

Постановка проблеми. Гармонія, гармонізація, гармонійний розвиток – категорії, які досить часто вживаються у життєвому просторі людини, вказуючи на її прагнення до досконалого світу, стійкості, балансу, відповідності буття. “Гармонійна” тематика прослідковується у питаннях етики та естетики, у вирішенні практичних аспектів взаємодії людини і природи, у розв’язанні сімейних проблем, у виховних проєктах тощо. Звернення до ідеї гармонізації є закономірним, адже людина по своїй природній сутності завжди прагнула до благополучного співіснування з середовищем, своїм внутрішнім “Я”, узгодженості власного духу з проблемами буття, що по суті, в історично-філософських уявленнях і являє собою гармонію [1; 3; 8].

Проте, на підставі сучасних наукових досліджень можна стверджувати, що: “...горизонт повсякденності існування людини XXI століття, у тому числі й українського трансформаційного суспільства, далекий від гармонії. Радше – це горизонт “розмитої свідомості”, розмитих уявлень про відмінність та єдність “Я” і світу, власного духовного світу та духовного світу інших людей, вчинків і норм життя” [8, 2].

У контексті сказаного варто акцентувати увагу на тому, що за широкою вживаністю поняття гармонії у повсякденні, стоїть складність та багатовимірність даної категорії за своєю змістовною сутністю і значенням. Про гармонію пишуть майже три тисячі років. Слово “гармонія” зустрічається вже у Гомера, автор використовував цей термін у двох значеннях: по-перше – це мир, згода, злагода; по-друге, гармонія розуміється також як скрипа, цвях. Одисей, будуючи корабель, скріплює його цвяхами і гармоніями. Ще раніше воно звучить у грецькій міфології – в імені богині Гармонії – у міфі відбилось уявлення про гармонію, як породження двох основ – краси і боротьби, любові та війни.

Не дивлячись на таку давню історію виникнення згадуваного терміну, у ХХ столітті Ле Корбуз’є [цит. за 3] писав, що гармонія - це магічне слово, це синтетичне поняття, це слово завтрашнього дня. Тобто, при всій “зрозумілості” змісту, який вкладається в смисловий конструкт “гармонія”, даний феномен є одним з найменш досліджених і “зрозумілих” у науковому плані.

Як “синтетичне поняття”, гармонія розглядається різними галузями знання: соціологією, математикою, музикою, естетикою, значна увага даній категорії приділяється у філософії. Поряд з цим, лише незначна кількість наукових досліджень присвячена вивченню даного феномену в психології, визначенню психологічної сутності гармонії, її компонентів, сфер та ін.

Всебічний аналіз даного поняття в психології дозволяє осмислювати механізми гармонійного поєднання у житті людини цілей, ціннісних орієнтацій, відповідності рівням домагань, узгодженості внутрішнього “Я” із зовнішнім світом та ін.

Вищевикладеними положеннями визначається актуальність проведеного дослідження, **метою** якого є з’ясування уявлень психологічної сутності поняття гармонії у свідомості сучасних молодих людей.

Аналіз останніх наукових публікацій. Проведений теоретичний аналіз з досліджуваної проблеми показав, що при аналізі гармонії вчені широко використовують різні поняття: загальнонаукові (рівновага, цілісність, інтегрованість), природничі (адаптація, здоров’я), гуманістичні (благополуччя, соціальна зрілість, особистісна зрілість, душевна рівновага). Здебільшого феномен гармонії розкривають через поняття узгодженості й доцільності. “Узгоджений” – це такий, що досяг єдності, “доцільний” – у якому правильно співвідносяться його частини [2; 6].

Теоретична рефлексія історико-філософської літератури показала, що філософи визначали гармонію, як: внутрішній зв’язок речей і явищ у природі, без якого космос не зміг би існувати (Філолай); збіг протилежностей, на діалектиці єдності і боротьби (Геракліт), відповідність зовнішнього внутрішньому (Платон), діалектичний перехід безпорядку в порядок і навпаки (Аристотель).

Загалом, в історії існувало щонайменше три основні сенси у розумінні гармонії: математичний, естетичний та художній. Варто вточнити, що досить

рідко названі розуміння гармонії існували у “чистому” вигляді, зазвичай вони тісно перепліталися один з одним. Проте, в кожному історичному епоху певний нахил переважав.

Цікавими для розуміння й усвідомлення категорії гармонії були ідеї епохи Нового часу, зокрема, наукові праці Гегеля [3]. Гармонію він розглядав у системі споріднених естетичних понять – правильності, симетрії, закономірності. Поняття гармонії у Гегеля передбачає і наявність дисгармонії. За його словами, гармонія не боїться протилежностей, їхньої гостроти та розірваності.

На сучасному етапі розвитку наукового знання у континуумі вчення про гармонію російська дослідниця Т.П. Берсенєва [3] виокремлює наступні сфери вивчення даної проблеми: гармонія в теоретико-філософському дискурсі; гармонія в історико-філософському контексті; гармонія в естетико-художньому просторі.

Український психолог Л.Е. Орбан-Лембрик [5], розглядаючи зміст поняття гармонія, поряд з філософським та духовно-естетичним баченням даного феномену, виділяє і соціально-психологічний зміст гармонії. На думку авторки, він полягає, насамперед, у задоволенні потреб у спілкуванні з собі подібними, прийнятті індивіда на рівні соціуму, відповідності рівня домагань реальним можливостям, узгодження ціннісних орієнтацій з ціннісною програмою даного суспільства. Гармонію дослідниця розглядає, як поняття, що включає в себе проблему взаємовідповідності природи, суспільства і людини. З цього слідує, що у вітчизняному науковому просторі феномен гармонії набуває психологічного значення змісту. Хоча варто звернути увагу, що вище окреслене розуміння гармонії здебільшого подається у контексті соціальної психології.

З погляду іншого психолога, М.Й. Варія [4], гармонія – це узгодженість і пропорційність основних аспектів буття особистості: багатовимірного простору особистості, її часу й енергії (і потенційної, і реалізованої). Вчений стверджує, що гармонію особистості неможливо обговорювати, якщо розглядати особистість у відриві від середовища, поза її зв'язками зі світом.

М.Й. Варій пропонує за початкову точку аналізу взяти такі основні виміри людського світу: світ природний (жива й нежива природа), світ соціальний (світ людей, націй, етносів, суспільств, груп різного масштабу) та світ предметний (рукотворний, інструментальний, техногенний). Усі вказані світи становлять буття окремої людини та людства загалом. У даному розрізі гармонія особистості розглядається науковцем, як узгодженість, пропорційність основних аспектів буття особистості.

Таке розуміння психологами гармонії схиляє нас до думки, що даний психологічний феномен варто розглядати у контексті екологічної психології. Адже саме екологічна психологія вивчає характер та особливості психологічних впливів на свідомість з боку природного, соціального й антропогенного оточення, а також внутрішнього середовища самої людини [7], що по суті й закладають вищезазначені дослідники у розуміння сутності

гармонії. Окрім цього, змістовний аналіз філософських осмислень змісту гармонійності показує, що вони також спрямовані в екопсихологічну площину.

На наше розуміння, прояв особистісної гармонії в екопсихологічному сенсі є не зведенням людини до природи, не максимально можливим збільшенням функціональних зв'язків між людиною та природою, і не чистим спогляданням нею природи, а досягненням злагоди між розвитком природного середовища й сутнісними природними потенціалами особистості. Людина має жити у злагоді з навколишнім середовищем, дотримуючись своєї внутрішньої природи. Більше того, саме відповідність людини своїй внутрішній природі веде її до злагоди із зовнішнім світом.

Передумовою розвитку внутрішньої гармонії, з нашого погляду, виступає екологічна свідомість. Саме завдяки високому рівню екологічної свідомості можливою є узгодженість внутрішнього і зовнішнього світів людини, власного “Я” з оточуючим середовищем, що у свою чергу наближує особистість до відчуття гармонійності власного життєпорядкування.

Виходячи зі сказаного стає очевидним, що не існує єдиного погляду на феномен гармонії, різні наукові галузі трактують її у відповідності до власної методології та світобачення. Ми відносимо дане поняття до категорії екопсихології, саме тому значний інтерес для нас представляє з'ясування екопсихологічного змісту гармонії у свідомості молодих людей, зокрема студентської молоді.

Організація та методи дослідження. Емпіричне дослідження проводилося упродовж 2010-2011 навчального року. Респондентами виступили студенти третього курсу Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, серед них – 30 осіб навчаються за спеціальністю “Психологія” (П), 43 – за спеціальністю “Соціальна педагогіка” (СП), 21 студент опановує професію вчителя фізики та математики (ФМ). Загальна вибірка склала 94 особи.

Для з'ясування екопсихологічного змісту поняття гармонії у свідомості студентської молоді використовувався варіант методики “Незавершені речення”. Студентам пропонувалося закінчити речення “Гармонія – це...”. Отримані матеріали оброблялися за допомогою контент-аналізу.

Основні матеріали дослідження, обговорення отриманих наукових результатів. На першому етапі обробки результатів експериментального дослідження було визначено категорії, в які респонденти проєктують своє бачення гармонії, а саме: психічні стани, почуття (зокрема кохання), естетика, здоров'я, математика, мораль, природа, міжособистісні стосунки, професія, добробут, побут, сім'я, творчість, внутрішній світ. Дані сфери, на підставі психологічних узагальнень, було об'єднано у групи, завдяки чому ми отримали вісім категорій, за якими й проводився подальший аналіз. Це: категорія психічних станів та почуттів (ПС), екопсихологічна категорія (ЕП), категорія міжособистісних стосунків (МС), категорія здоров'я (КЗ), естетична категорія (ЕК), математична категорія (МК), матеріально-побутова

(МП) та професійна (ПФ) сфери.

Вточнимо, що до групи екопсихологічних понять ми віднесли природу та баланс внутрішнього й зовнішнього світів, до категорії міжособистісних стосунків увійшла група “сім’я”; проєктивні вирази гармонії у добробуті й побуті були об’єднані у матеріально-побутову сферу, “творчий самовираз” був віднесений до естетичної категорії.

Результати аналізу показали, що зміст, який був вкладений у розуміння респондентами сутності кожного категорійного поняття, виявився фактично ідентичним у студентів різних спеціальностей підготовки, хоча зустрічалися і певні уточнення, наповнення, оригінальні пояснення феномену гармонії. Так у групі “психічні стани та почуття”, найчастіше вживалися слова “спокій, рівновага, гарний настрій, радість, задоволення”. Окрім цього, майбутні психологи для характеристики гармонії використовували наступні пояснення: “баланс протилежностей, сукупність позитивних емоцій, позитивний психічний стан, душевний комфорт”.

Найбільше виразів, які відображають екопсихологічну сутність гармонії зустрічалось у студентів-психологів. Найчастіше гармонія пояснювалася наступними фразами: “взаєморозуміння з оточуючим світом та узгодженість із собою”, “єдність із собою та іншими”, “баланс соціального світу і внутрішнього”, “взаєморозуміння тіла з оточуючим світом”. Соціальні педагоги також розуміють гармонію в екопсихологічному контексті, як “узгодженість внутрішнього “Я” із зовнішнім світом”. Фізики-математики акцентували увагу на “рівновазі у природі та внутрішньому світі”.

Окремої уваги заслуговують вислови, які характеризують гармонію метафоричними образами природи: “ніжна троянда”, “спів птахів”, “веселка”, “захід сонця”, “вогнище, море, гори”, “чисте повітря” (найбільш яскраві описи знайдено у соціальних педагогів). З нашого погляду, таке розмаїття образів природи є ще одним підтвердженням екопсихологічної основи феномену гармонії.

У сфері міжособистісних стосунків гармонія відображалася “добрими взаємостосунками”, “позитивним спілкуванням”, “взаєморозумінням з іншими”, “щасливим сімейним життям”, “підтримкою людей”, “надійністю близьких” тощо. Найбільш ґрунтовно дана категорія була охарактеризована соціальними педагогами.

Логічні ряди у сфері “здоров’я” переважно закінчувалися фразами на зразок: “здоровий спосіб життя”, “гарне самопочуття”, “фізичне, психічне здоров’я”. Естетична категорія представлена такими проєкціями студентів: фізики – “краса”, “музика”; соціальні педагоги – “всесвіт”, “краса”; психологи – “музика”, “мистецтво”, “чистота звуку”, “краса”. Як бачимо естетичні уявлення у всіх груп респондентів є ідентичними, але своєрідними.

Математичні образи повторювалися у студентів-психологів та студентів-фізиків, а саме: “золота середина”, “рівні пропорції”, “рівне співвідношення частин”. Респонденти, які навчаються за спеціальністю “Соціальна педагогіка” описували гармонію, як “коло”, “завершена фігура”.

Осмилюючи феномен гармонії, досліджувані запобігали і висловів, які

дають характеристику матеріально-побутовій сфері життєдіяльності. Найбільш поширеними серед них були: “матеріальне благополуччя”, “матеріальне задоволення”, “затишний будинок”. Професійна сфера проектувалася у фрази “успіхи у роботі й навчанні”, “професійне задоволення”.

На наступному етапі аналізувалося співвідношення визначених категорій гармонії у свідомості студентів різних напрямків підготовки (табл.1).

Таблиця 1

Співвідношення різних категорій гармонії у свідомості студентської молоді (у%)

Групи досліджуваних	Категорії проєкцій гармонії							
	ПС	ЕП	МС	КЗ	ЕК	МК	МП	ПФ
психологи n = 30	70.0	66.7	30.0	13.3	16.7	10.0	20.0	6.7
соц. педагоги n = 43	95.3	46.5	41.8	11.6	4.6	4.6	9.3	0
фізики n = 21	61.9	42.8	33.3	0	14.3	9.5	4.8	4.8
Всього n = 94	75.1	52.0	35.0	8.3	11.9	8.1	11.4	3.8

Умовні позначення: ПС - категорія психічних станів та почуттів, ЕП - екопсихологічна категорія, МС - категорія міжособистісних стосунків, КЗ - категорія здоров'я, ЕК - естетична категорія, МК - математична категорія, МП - матеріально-побутова категорія, ПФ – категорія професійної сфери.

Як видно з табл. 1, студенти різних спеціальностей найбільш схильні до віднесення гармонії в категорію психічних станів та почуттів. У психологів даний показник проявляється на рівні 70%, на 25.3% він вищий (порівняно з психологами) у соціальних педагогів (95.3%) та 61.9% становить у студентів фізико-математичного факультету. Даний факт вказує на те, що феномен гармонії доцільно відносити до категорії станів, причому, з нашого погляду, цей стан являється динамічним (змінним, непостійним).

Рефлексія гармонії в екопсихологічній площині більшою мірою виражена у досліджуваних психологів – 66.7%, майже однакові відсоткові вирази мають соціальні педагоги та фізики-математики – відповідно 46.5% та 42.8%.

Важливою у досягненні гармонії є сфера міжособистісних стосунків для студентів соціальних педагогів, на що вказує 41.8% отриманих відповідей. Респонденти психологи віддають перевагу даній сфері на рівні 30.0%, показник співвіднесення гармонії зі сферою міжособистісних стосунків

у майбутніх фізиків та математиків - 33.5%.

Варто акцентувати увагу, що жоден студент фізмату не спроектував гармонію у площину здоров'я, у то час, як серед психологів цифровий вираз такої проекції становить 13.3% та 11.6% - у соціальних педагогів.

Незначні показники виявлено і в естетичній площині: 16.7% - 4.6 % - 14.3 %, відповідно – психологи – соціальні педагоги – фізики-математики. З математичною галуззю гармонію співставляють 10.0% майбутніх психологів, 9.5% студентів фізиків та математиків, і лише 4.6 % соціальних педагогів.

Віднесення гармонії до матеріально-побутової сфери найбільше проявляється у досліджуваних психологів – 20.0%, на 10.7% меншим є даний відсоток у соціальних педагогів та 15.2% - у студентів фізико-математичного факультету.

За результатами аналізу найнижчі кількісні вирази мовленнєвого осмислення феномену гармонії спроектовані у контекст професійної сфери: 6.7% - показник психологів, 0 - результат соціальних педагогів і 4.8 % - кількісний результат фізиків-математиків.

Проранжувавши отримані усереднені результати всієї вибірки, маємо наступні тенденції:

1. Категорія психічних станів та почуттів	75.1%
2. Екопсихологічна категорія	52.0%
3. Категорія міжособистісних стосунків	35.0%
4. Естетична категорія	11.9%
5. Матеріально-побутова категорія	11.4%
6. Категорія здоров'я	8.3 %
7. Математична категорія	8.1 %
8. Категорія професійної сфери	3.8 %

Як бачимо, найвищі ранги мають категорії “психічні стани та почуття” та “екопсихологічна категорія”. З огляду на це, ми схилиємося до висунутого нами припущення, що феномен гармонії є екопсихологічною категорією. З нашого погляду, екологічність світосприйняття оточуючого середовища (через структури екологічної свідомості), узгодженість внутрішнього “Я” із зовнішнім світом сприяє гармонізації особистості, що й призводить до стану гармонії.

Таким чином, на підставі створених студентами смислових конструкцій щодо розуміння сутності гармонії та враховуючи теоретичні підходи до вивчення даного феномену, думається, що “гармонія” як екопсихологічна категорія - це динамічний стан, який відображає прояв у свідомості і вчинках особистості ідеї порядку та узгодженості її внутрішнього “Я” з природним, соціальним і предметним світом, а також самоврегулювання людиною системи пропорційності основних сфер життєдіяльності.

З нашого погляду, екопсихологічними ознаками гармонії є: а) рівновага, єдність елементів життєдіяльності (життєвих сфер); б) позитивні психічні стани; в) баланс протилежностей (характерологічних ознак, емоцій, цілепокладань та ін.); г) узгодженість внутрішнього “Я” та зовнішнього світу

(екологічна свідомість); д) психічне здоров'я; е) прийняття особистості на рівні соціуму; є) задоволення потреб у спілкуванні; ж) ясність, природність, легкість у сприйнятті оточуючого світу; з) відчуття людиною прекрасного, високого, довершеного.

За результатами дослідження можна передбачити, що гармонія у свідомості студентської молоді залучає усі з означених сфер життєдіяльності: психоемоційну, соціальну, інтелектуальну, комунікативну, екологічну, духовну, професійну та фізичну.

Гармонія досягається у ході *гармонізації* - процесу впливу на сфери гармонії через значущі переживання, які проявляються, перш за все, в екоспрямованих психічних станах [9]. Таким чином, *механізмом* формування гармонії є категорія значущих переживань.

Проведене дослідження дає змогу зробити наступні **висновки**: у свідомості сучасної молоді гармонія проектується переважно через категорії психічних станів та екопсихологічні поняття. В екопсихологічному контексті гармонія являє собою динамічний стан, який відображає прояв у свідомості та вчинках особистості ідеї порядку й узгодженості її внутрішнього "Я" з природним, соціальним і предметним світом. Екодетермінованість гармонії проявляється у сферах життєдіяльності, механізмах утворення, формах прояву.

Література

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. /Аристотель. – М. : Мысль, 1978. – Т. 2. – 687 с. – (Философское наследие).
2. Бачинин В. А. Психология : энциклопедический словарь / В. А. Бачинин. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 271 с. – Библиогр.: с. 266-271
3. Берсенева Татьяна Павловна. Гармония человека и мира : сущностные характеристики и формы проявления : дис. ... канд. философских наук : 09.00.13 / Берсенева Татьяна Павловна; - Омск, 2008. - 161 с.
4. Варій М. Й. Загальна психологія: навч. посібник для студ. психол. і педагог. спеціальностей / М.Й. Варій. – Львів: Край, 2005. – 954 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 446.
6. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтко. – К.: Вища школа, 1982. - 196 с.
7. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи : монографія / В. О. Скребець. – К.: Слово, 2004. – 440 с.
8. Шевченко І.В. Ідея гармонії як принцип людського життєвпорядкування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. : спец. 09.00.03 / Шевченко Ірина Вікторівна К., 2004. – 20 с.
9. Шлімакова І.І. Розвиток екологічної свідомості в динаміці змін психічних станів / І.І. Шлімакова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія. Психологічні науки. – Чернігів, 2010. – Вип. 82. – Т.2. - С. 286-298.

